

PRIĖJIMAS PRIE BALTIJOS JŪROS KAIP LIETUVIŲ POLITINIS SIEKIS: XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA

Valentinas Kulevičius

Abstract

In geo-political terms, Lithuania was never a maritime state. In 1916, however, its politicians formulated a clear claim to obtain access to the sea and have a commercial port for the first time. The claim appeared in a memorandum attributed to Antanas Smetona, but signed by 12 politicians and presented to the German military authorities of the Ober Ost. So far, historians have not questioned the intellectual origins of the claim. Discussing the emergence of the issue of Lithuania's sea access, the article seeks to identify the reasons for the ventilation of this issue in the Lithuanian-language press, and to show how it arose and how it manifested itself in political practice. The main argument is that the origin of the idea of Lithuania as a maritime state should be associated with the period of the First World War, whereas Lithuania's claim for access to the sea cannot be explained solely by the idea of uniting Prussian and Russian areas inhabited by Lithuanian speakers.

KEY WORDS: First World War, Lithuanian nationalism, territorial claims, maritime state, sea access.

Anotacija

Kalbant geopolitikos terminais, Lietuva niekuomet nebuvo jūrinė valstybė. Tačiau 1916 m. lietuvių politikai pirmą kartą aiškiai suformulavo Lietuvos priėjimo prie jūros ir prekybinio uosto turėjimo reikalavimą. Jis buvo išsakytas Antano Smetonos autorystei priskiriamame ir dvylikos politikų pasirašytame memorandume, kurį jie įteikė Vokietijos okupacinei valdžiai Ober Ost srityje. Istoriografijoje iki šiol nebuvo keliamas klausimas, kokios buvo šio reikalavimo ištakos. Straipsnyje aptariama Lietuvos priėjimo prie jūros klausimo genezė, siekiama nustatyti, kokios priežastys sudarė sąlygas lietuviakalbiame diskurse pradėti kelti šį klausimą, ir atskleisti, kaip priėjimo prie jūros klausimas atsirado ir kokiomis variacijomis reiškėsi lietuvių politinėse praktikose. Autoriaus pagrindinė mintis yra ta, kad Lietuvos, kaip jūrinės valstybės, idėjos ištakas reikia sieti su Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu, ir Lietuvos priėjimo prie jūros klausimo kėlimas negali būti siejamas vien su poreikiu sujungti dvi lietuviakalbių gyventas sritis Rusijoje ir Prūsijoje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Pirmasis pasaulinis karas, lietuvių nacionalizmas, teritorinės pretenzijos, jūrinė valstybė, priėjimas prie jūros.

Valentinas Kulevičius, mgr., doctoral student, Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania. Email: valentinaskul@gmail.com.

Išvadas

Šiuolaikinėje istoriografijoje dominuoja pagrįstas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Abiejų Tautų Respublikos, kaip kontinentinių valstybių, vertinimas¹. Sąvoka *kontinentinė valstybė* geografijoje reiškia valstybę, kuri neturi priėjimo prie jūros. Tačiau geopolitikoje ši sąvoka turi kiek kitokį turinį: geopolitikoje kontinentinėmis yra laikomos valstybės, kurios nesinaudoja ir / arba negali pasinaudoti jūros teikiamomis galimybėmis (nepriklausomai nuo to, ar šios valstybės turi priėjimą prie jūros). *Kontinentinės* arba *jūrinės valstybės* terminai yra vartojami siekiant apibrėžti valstybės geopolitinę orientaciją ir norint parodyti, kuo remiantis konkretūs tos valstybės veikėjai projektuoja savo (geo)politinę galią. Svarbu pažymėti, kad Lietuvos, kaip jūrinės valstybės, idėja ir priėjimo prie jūros idėja nėra visiškai tapačios. Nors šios idėjos yra susijusios tarpusavyje, jūrinės valstybės idėja yra išvestinė priėjimo prie jūros idėjos „modifikacija“. Kitaip tariant, priėjimas prie jūros yra labiau geografinis, o jūrinė valstybė – labiau geopolitinis siekis.

Šiame straipsnyje, kurį būtų galima priskirti idėjų istorijos tyrimų žanrui, yra siekiama tirti abiejų idėjų raišką lietuviakalbiame diskurse, atskleidžiant konkrečius praktinius lietuvių politikų veiksmus ir platesnį kontekstą. Lietuvos, kaip jūrinės valstybės, idėjos genezė čia bus parodyta priėjimo prie jūros siekių kontekste. Pirmą kartą kaip konkretus politinis reikalavimas Lietuvos priėjimo prie jūros klausimas buvo suformuluotas 1916 m. birželio 10 d. memorandume. Memorandumą yra aptarę keli istorikai. Raimundas Lopata sieja² uosto reikalavimą su aliuzija į Klaipėdą (Mažąją Lietuvą). Patį memorandumo turinį jis interpretuoja kaip Lietuvos valstybingumo lietuvių etnosu pagrindu modeliavimą, kuris etnopolitiškai atskirtą Lietuvą nuo Rusijos ir Lenkijos³. Vasilijaus Safronovo teigimu, šiame memorandume „buvo užsiminta, kad Lietuvai reikalingas išėjimas į jūrą ir prekybinis uostas“; šį reikalavimą V. Safronovas aiškina tuo, kad lietuvių inteligentijai persiorientavus į Vokietiją, ji suvokė, kad „norint įtikinti Vokietiją perleisti su ja susaistytai Lietuvai dalį Rytų Prūsijos teritorijos, vienintelis paveikus argumentas galės būti ekonominis – uosto būtinybė“⁴. Me-

¹ Pasak istoriko Juliaus Žuko, pradžią tokiam LDK valdovų užsienio politikos vertinimui davė geopolitikos pradininkų Lietuvoje darbai. J. Žukas nurodo Kazį Pakštą ir Stanislovą Tarvydą kaip šio vertinimo pradininkus. – ŽUKAS, Julius. *Lietuva ir Klaipėdos problema: istoriko akimis per klasikinės geopolitikos prizmę*. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. Silva POCYTĖ, Vasilijus SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 65. Toks vertinimas būdingas ir šiuolaikinės Lietuvos geopolitikos autoriams, pavyzdžiui, čia: „XIII a., kuriantis valstybei, susiklostė palankios galimybės skverbtis į Rytus ir ieškoti ten atramos prieš Vokiečių ir Livonijos ordinus. Būtent dėl ekspansijos į Rytus, o nuo XV a. pabaigos – dėl siekio išlaikyti rytinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes Lietuvoje nesusiklostė jūrinės politikos tradicijos.“ – LAURINAVIČIUS, Česlovas; MOTIEKA, Egidijus; STATKUS, Nortautas. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*. Vilnius, 2005, p. 71.

² LOPATA, Raimundas. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais* (Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 9). Vilnius, 1996, p. 92–93.

³ Ibid., p. 93.

⁴ SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2015, p. 144.

morandume atsiradęs reikalavimas istoriografijoje aiškinamas kaip vienas iš etapų lietuvių pretenzijų į Mažąją (Prūsijos) Lietuvą evoliucijoje⁵. Tačiau istoriografijoje dar nebuvo keliamas klausimas, kas ir kodėl lietuvių politikus paskatino pradėti mąstyti apie priėjimą prie jūros. Suprantama, į šį klausimą galima žiūrėti kaip į platesnio reiškio – bandymų apibrėžti lietuvių teritoriją – sudėtinę dalį. Lietuvių nacionalizmo bandymus „konstruoti“ nacionalinę Lietuvos teritoriją XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje yra analizavę Vytautas Petronis⁶, Darius Staliūnas ir kiti autoriai⁷. Tačiau ir jų tyrimuose nerandame konkrečių atsakymų į klausimą, kada ir kodėl lietuvių politiniai aktoriai pradėjo kalbėti ne apie sienas, bet būtent apie priėjimą prie jūros kaip esminį siekinį. Taigi šio straipsnio tyrimo objektas galėtų būti suformuluotas kaip siekio gauti priėjimą prie jūros lietuvių politiniais tikslais kilmė.

Straipsnyje yra keliami trys klausimai, kurie sutampa su straipsnio uždaviniais: 1) Kas pirmasis lietuviakalbiame diskurse pradėjo formuoti jūrinės valstybės sampratą ir kokiuose kontekstuose tai darė? Atsakymas į šį klausimą, nustatant, kodėl ir nuo kada tokie svarytymai apskritai tapo įmanomi, gali padėti atskleisti Lietuvos, kaip jūrinės valstybės, idėjos ištakas. Uždavinys analizuojamas antrajame skyriuje, kur nagrinėjama Jono Šliūpo tekstuose formuota jūrinės valstybės samprata ir jos atsiradimo kontekstas. 2) Kokios priežastys sudarė sąlygas lietuviakalbiame diskurse kelti priėjimo prie jūros klausimą? Atsakymas į šį klausimą leidžia atskleisti, kaip priėjimo prie jūros klausimas iš lietuviakalbio diskurso „perėjo“ į politinę praktiką? Uždavinys analizuojamas trečiajame skyriuje. 3) Kadangi, kaip nurodė Petras Klimas savo dienoraštyje⁸, 1916 m. birželio 10 d. memorandumą surašė Antanas Smetona, reikia skirti daugiau dėmesio atsakymų į trečią klausimą paieškoms: ar Antano Smetonos biografijos faktai paaiškina jo dėmesį, skirtą Lietuvos priėjimo prie jūros klausimui? Skyriuje vertinamos alternatyvos, kurios gali padėti nustatyti, kas lėmė, kad A. Smetona suprato jūros reikšmę tautai. Pirmasis skyrius yra skirtas kontekstui aptarti.

Priėjimo prie jūros idėjos raiška lietuvių politiniuose siekiuose iki 1914 metų

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. didžioji dalis buvusios LDK teritorijos atiteko Rusijos imperijai. Šiose teritorijose niekada anksčiau nebuvo senų jūrinių tradicijų. Bet 1819 m., kai Palanga buvo priskirta Rusijos imperijos Kurlandijos

⁵ Ibid., p. 144.

⁶ PETRONIS, Vytautas. *Constructing Lithuania: Ethnic Mapping in Tsarist Russia, ca. 1800–1914*. Stockholm, 2007, pp. 222–269.

⁷ *Lietuvos erdvinės sampratos ilgojame XIX šimtmetyje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015.

⁸ KLIMAS, Petras. *Dienoraštis 1915–1919*. Chicago, 1988, p. 114, 116. P. Klimas dienoraštyje fiksavo: „Rašotą mem. Smet., o mes visi (Bas., Kair., Šaul., Dog., Stankev. (kun.), Janul., Birž., Stulg., Kl., J. Vil.) taisom, pildom ir t. t.“.

gubernijai, nuo jūros jos buvo atskirtos ir geografiškai. Palangos ruožas, „turintis ne daugiau kaip 500 gyventojų“ ir „pro kurį ėjo didysis kelias iš Prūsijos į Kurlandiją“, buvo atskirtas nuo Vilniaus gubernijos ir priskirtas prie Kurlandijos gubernijos dėl „patogesnio pervežamų prekių stebėjimo“⁹. Nors 1827 m. Palanga vėl buvo prijungta prie Vilniaus gubernijos¹⁰, po kelerių metų (1829 m.) ji grįžo į Kurlandijos gubernijos sudėtį¹¹.

Nepaisant to, kad Abiejų Tautų Respublika kaip politinis darinys nebeegzistavo, senosiose LDK teritorijose, po 1795 m. Rusijos imperijoje suformuotose „lietuviškosiose“ gubernijose, kurių administracinės ribos ne kartą keistos, ir toliau egzistavo Respublikos kultūrinio tęstinumo tradicija¹². Ši tradicija nesibaigė kartu su 1863–1864 m. sukilimo numalšinimu. Jos tęstinumą galima įžvelgti ir vėlesniais laikais. Tačiau iki 1863 m. sukilimo egzistavusioje senosios bajorijos „kontinentinėje“ kultūrinėje tradicijoje sąveikos su jūra epizodai buvo gana reti ir epizodiški¹³.

Veikiant lietuvių nacionalizmui¹⁴, bajoriškosios LDK sampratą pamažu ėmė keisti etnografinės Lietuvos samprata (pažymėtina, kad šios dvi sampratos koegzistavo vienu metu). Etnografinės Lietuvos sampratai vis labiau išstumiant istorinės Lietuvos sampratą, atsirado poreikis iš naujo apibrėžti Lietuvos teritoriją. Bandymai apibrėžti Lietuvos ribas ne pagal ankstesnes istorines senosios valstybės sienas, o pagal etnografines sampratas nulėmė tai, kad lietuviakalbės inteligentijos atstovai laikui bėgant įtraukė Mažąją (Prūsijos) Lietuvą į savo naujai formuojamą etnografinės Lietuvos sampratą. Šiame kontekste lietuviakalbiame diskurse pradėjo formuotis

⁹ *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii, s 1649 goda*. T. XXXVI: 1819. Sankt Peterburg, 1830, № 27718, s. 96.

¹⁰ *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii. Sobranie vtoroe*. T. II: 1827. Sankt Peterburg, 1830, № 1169, s. 528–529.

¹¹ *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii. Sobranie vtoroe*. T. IV: 1829. Sankt Peterburg, 1830, № 3292, s. 805.

¹² Anot istorikės Zitės Medišauskienės, „šios pradžioje penkios, o nuo 1843 m. šešios gubernijos atitiko istorinės Lietuvos, arba buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, teritoriją ir jų gyventojų buvo suvokiamos kaip istorinė Lietuva“. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara; MEDIŠAUSKIENĖ, Zita; MIKNYS, Rimantas. *Lietuvos istorija*. T. VIII: *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. I dalis. Vilnius, 2011, p. 34–35.

¹³ Romualdas Adomavičius teigia: „Galima tvirtinti, kad nedidelė dalis gyvenusiųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės branduolio žemėse aplink Vilnių ir Kauną iki XIX a. – ekonominių, socialinių pokyčių ir tautinių judėjimų amžiaus – vienaip ar kitaip atsidurdavo prie jūros. [...] Lietuvos istorijoje jūros politinis, ekonominis ir socialinis veiksniai, nepaisant geografinio artumo, iki XX a. pradžios vaidino fragmentinį vaidmenį. Nebuvimas jūros link nukreiptos politinės valios ir ekonominių pajėgų prisidėjo prie kultūriškai svetimos jūros įvaizdžio įsitvirtinimo ir palaikymo.“ Plačiau ankstyvieji lietuvių ir jūros kontaktai aptarti čia: ADOMAVIČIUS, Romaldas; ADOMAVIČIUS, Romualdas. *Prie Lietuvos laivyno ištakų. Žmonės ir laivai*. Klaipėda, 2018, p. 15–21.

¹⁴ Lietuvių nacionalizmo formavimosi tyrimams skirta istoriografija yra gana gausi; čia nurodomos tik kelios pozicijos: LOPATA, R. Op. cit.; *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Red. Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS et al. Vilnius, 1991; *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Red. Česlovas LAURINAVIČIUS. Vilnius, 2013; SUBAČIUS, Paulius. *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius, 1999; ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus; KULAKAUSKAS, Antanas. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996; ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Lietuvių atgimimo kultūra: XIX amžiaus vidurys*. Vilnius, 1994; *Lietuvos erdvinės sampratos ilgame XIX šimtmetyje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015.

„Didžiosios Lietuvos“ ir „Mažosios Lietuvos“ sujungimo idėja, kuri XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pamažu įgavo vis konkretesnius kontūrus lietuvių visuomenės veikėjų formuotose erdvinėse sampratos¹⁵. Iki Pirmojo pasaulinio karo Rusijos imperijos ir išeivijos lietuviakalbiuose diskursuose „išsikristalizavo“ siekis vienaip ar kitaip sujungti į vieną valstybę visas etnografinės lietuvių gyvenamas teritorijas, t. y. Didžiąją ir Mažąją Lietuvos. Tačiau verta paminėti, kad Prūsijos lietuviai dėl įvairių priežasčių šiame diskurse beveik nedalyvavo¹⁶.

Lietuvos priėjimo prie jūros idėja iki Pirmojo pasaulinio karo buvo susieta su dviem aspektais: istoriniu ir etnografiniu. Galima išskirti ir trečią aspektą – geopolitinį. Istoriko Dariaus Staliūno teigimu, „kartais lietuvių inteligentija pasitelkdavo ir geopolitinio pobūdžio argumentus: Prūsų / Mažoji Lietuva buvo svarbi ne tik kaip sudėtinė „tautinės teritorijos“ dalis, bet ir kaip forpostas, apsaugantis nuo vokiečių ekspansijos, be to, buvo svarbus kuo platesnis išėjimas prie Baltijos jūros“¹⁷. Nors Lietuvos ir / arba lietuvių kalbos ploto apibrėžimas žemėlapyje dar nebūtinai reiškė politinius siekius, žemėlapiuose, sudarytuose iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, matome dvi teritorijas prie jūros, kurios būdavo priskiriamos Lietuvai: 1) Palangos–Šventosios ruožą; 2) Nemuno žemupį su Klaipėda. Pirmoji teritorija buvo argumentuojama istoriniu principu (buvusia priklausomybe LDK), taip pat etnografiniu. Į antrąją teritoriją pretenduoti, remiantis istoriniu principu, buvo gerokai sunkiau, todėl labiau akcentuotas etnografinis principas. Abiem atvejais buvo svarbus ir kalbinis (lingvistinis) principas. Tą matome Antano Macijausko 1900 m. sudarytame žemėlapyje „Žemlapis Lietuviškai Latviško krašto (Karte von Littauer-Letteland)“ ir to paties autoriaus „Žemėlapyje Lietuvos“, kuris buvo išleistas Rygoje 1905 m. kaip priedas A. Adatos knygai „Pradinė geografija“¹⁸. Tokių žemėlapių buvo ir daugiau, pavyzdžiui, Petro Vileišio finansuojamame dienraščiui „Vilniaus žinios“ 1905 m. priede buvo pateiktas „Lietuvių kalbos ploto žemėlapis“¹⁹, o 1911 m. pasirodė Valerijono Verbickio „Lietuvos žemėlapis su etnografijos siena“²⁰. 1914 m. „literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraščio“ „Vairas“ šešioliktajame numeryje išspausdintas Antano Smetonos straipsnis su Rodrigo d'Erkerto 1863 m. etnografiniu žemėlapiu²¹. Etnografinės Lietuvos žemėlapis buvo pateiktas ir kaip Petro Klimo 1917 m. knygos

¹⁵ SAFRONOVAS, V. *Nacionalinių erdvių konstravimas...*, p. 160–170.

¹⁶ Ibid., p. 147–150.

¹⁷ STALIŪNAS, Darius. Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m. In *Lietuvos erdvinės sampratos...*, p. 169–170.

¹⁸ MACEJEVSKIS, Antanas. Žemlapis Lietuvos. Priedas prie „Pradinė geografija“, 1900 [interaktyvus], [žiūrėta 2019-02-20]. Prieitis per internetą: <<http://www.maps4u.lt/lt/maps.php?cat=99>>.

¹⁹ Lietuvių kalbos ploto žemialapis. *Vilniaus žinios*, 1905-06-19 (07-02), nr. 149, p. 3.

²⁰ VERBICKAS, Valerijonas. Lietuvos Žemlapis su etnografijos siena, 1911 [interaktyvus], [žiūrėta 2019-02-16]. Prieitis per internetą: <https://www.limis.lt/limisk-portlet/exhibit/resource/image/4521032_190000000379660_L>.

²¹ SM[ETONA], A[ntanas]. Lietuvos etnografijos ribos. *Vairas*, 1914-11-30, nr. 16, p. 2–8.

„Lietuva, jos gyventojai ir sienos“ priedas²². Jis buvo parengtas pagal paties P. Klimo tyrimo rezultatus. Beje, Antanas Smetona ir Petras Klimas dalyvavo pasirašant 1916 m. birželio 10 d. memorandumą bei formuojant jo nuostatas.

Politinių lietuvių visuomenės veikėjų idėjoms neabejotinai įtaką darė to meto Europoje paplitusios nacionalizmo idėjos: tautos ir valstybės ribų „sutapimas“, etnografija ir kalba, demokratiniai ir pilietiniai principai, valstybės „istoriškumas“ ir / arba „istorinės teisės“ bei tautų apsisprendimas. Šios idėjos veikė lietuvių politikų formuojamą Lietuvos sampratą: V. Safronovo teigimu, „XX a. pr. diskursyviai konstruojant bendrą erdvę nacionalinei lietuvių kultūrai, vyravo lingvistinis šios erdvės apibrėžimo būdas – Lietuva ten, kur gyveno etniniai lietuviai“²³. Lietuvos visuomenininkams labiausiai rūpėjo kuo tiksliau apibrėžti Lietuvos teritoriją pagal etnografinį principą ir nustatyti jos sienas; apie konkrečius Lietuvos, kaip jūrinės valstybės, klausimus (pavyzdžiui, prekybinio ir / ar karinio laivyno kūrimo) mąstyti dar buvo per anksti. Apie būsimos Lietuvos valstybės kūrimą praktiniu politiniu lygmeniu mąstyti buvo kur kas sunkiau negu teoriniu, kadangi iki Pirmojo pasaulinio karo tam buvo mažai prielaidų: nebuvo aišku, kokį statusą Lietuva turės po karo – ar tai bus autonomija, konfederacija, suvereni valstybė. Vis dėlto iki Pirmojo pasaulinio karo lietuvių politikų mąstyme susiformavo Lietuvos, turinčios priėjimą prie jūros, vaizdinys: „XX a. pradžioje jau buvo gana aiškūs įsivaizduojamos Lietuvos kontūrai, dėl kurių daugumą sudarė dauguma lietuvių politinių srovių. Lietuviškajame XX a. diskurse dominavo požiūris, kad moderni Lietuva turinti susidėti iš teritorijų, kuriose daugumą sudarė lietuviakalbiai (visa Kauno gubernija, Palangos apylinkės iš Kuršo gubernijos; didesnioji šiaurinė Suvalkų gubernijos dalis, Druskininkai iš Gardino gubernijos ir dalis Rytprūsų), bei vakarinės Vilniaus gubernijos dalies su istorine sostine.“²⁴

Jonas Šliūpas ir bendros Lietuvos ir Latvijos jūrinės valstybės idėja

Lietuviakalbė inteligentija jūriniams dalykams skyrė menką dėmesį. Tačiau joje galima išskirti vieną išimtį – Joną Šliūpą. Nors J. Šliūpo veikla ir jo idėjos, įskaitant bendros Lietuvos ir Latvijos valstybės idėją, jau buvo aptarti istoriografijoje²⁵, J. Šliūpo

²² KLIMAS, Petras. *Lietuva: jos gyventojai ir sienos*. Vilnius, 1917.

²³ SAFRONOVAS, Vasilijus. Lietuva vokiečių ir Prūsijos lietuvių erdvinės sampratos. In *Lietuvos erdvinės sampratos...*, p. 297.

²⁴ STALIŪNAS, D. Op. cit., p. 170.

²⁵ MAČIULIS, Dangiras. Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2011, t. 12, p. 91; BUTKUS, Zenonas. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius, 1993; JANUŽYTĖ, Audronė. Lietuvių istorikų politikų valstybingumo samprata (1907–1918 m.). *Istorija*, 2007, t. LXV, p. 12–25; *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*. Dokumentų rinkinys. Sud. Zenonas BUTKUS. Vilnius, 2008; VISHNIAUSKAS, Arunas. Ideja litovsko-latyshskogo sovместnogo gosudarstva Ionasa Shliupasa i ee istoki. In *Vēsture: avoti un cilvēki: XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu*

dėmesys jūriniam dalykams nebuvo plačiau analizuotas, tyrinėtojai neskyrė dėmesio faktui, kad J. Šliūpas įsivaizdavo bendrą valstybę kaip jūrinę. J. Šliūpo tekstuose matomas aiškus jūros reikšmės tautai supratimas. Priėjimas prie jūros J. Šliūpo tekstuose suprantamas ne vien kaip etnopolitinių siekių realizavimas. Juose reflektuojama ir būsima / potenciali priėjimo prie jūros nauda. Tuo J. Šliūpas skiriasi nuo daugelio kitų lietuvių visuomenininkų, kadangi jie daugeliu atvejų tiesiog bandė apibrėžti lietuviakalbių gyvenamas teritorijas / ribas. Nors per Pirmąjį pasaulinį karą ir kai kurie kiti lietuvių visuomenininkai kartais užsimindavo apie uosto / priėjimo prie jūros būtinybę²⁶, gilesnei šių klausimų refleksijai savo tekstuose jie neskyrė tiek dėmesio, kiek J. Šliūpas.

Tiesa, J. Šliūpas nebuvo pirmas lietuvių autorius, pradėjęs apie tai rašyti. Jau Simono Daukanto tekstuose galima rasti šį supratimą: „Vokiečiams užgulus jūrines jų pilis, beje: Klaipėdos, Liepojos, Lielupio ir Daugavos, kad negalėjo patys su svečia šalia per jūrą beprekioti, [...]“²⁷; „Užgynė lietuviams ir žemaičiams perkrikštams ne vien miestuose gyventi, bet karčemininkais ir gaspadninkais būti, todėl Rygoj, Liepojoj, Klaipėdoj ir Karaliaučij nė vieno lietuviuo nei žemaičio prekėjo ar dailidės iki šios dienos nėra, kaip tiktai vieni prašaleičiai vokiečiai [...]“²⁸. Šie S. Daukanto teiginiai istoriografijoje interpretuojami kaip nuomonė, kad Vokiečių ordino veikla ir Klaipėdos užėmimas „fundamentaliai prisidėjo prie lietuvių visuomenės stratifikacijos ir jos charakterio“²⁹. J. Šliūpas buvo susipažinęs su S. Daukanto veikla – Darius Kuolys jį vadina pirmuoju S. Daukanto biografu³⁰; o 1883 m. „Aušroje“ pasirodė kelių dalių J. Šliūpo straipsnis, skirtas S. Daukanto gyvenimui³¹. Todėl neatmestina, kad J. Šliūpas galėjo būti veikiamas kai kurių S. Daukanto idėjų (pavyzdžiui, perimti supratimą, kad pajūrio ruože tarp Rygos ir Karaliaučiaus esantys uostai yra „lietuviški“). Tačiau nuo S. Daukanto ir nuo visų savo kartos lietuviakalbės inteligentijos visuomenininkų J. Šliūpas skiriasi keliais aspektais.

materiali. Vesture XVIII. Daugavpils, 2015, s. 310–317; „Lietuviai ir lenkai“ (1887): Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje. Red. Arūnas VYŠNIAUSKAS. Vilnius, 2016.

²⁶ Pavyzdžiui, Mykolas Biržiška rašė: „Ji [Baltijos jūra – V. K.] brangi yra mums kad ir smiltimis užtraukiamais, bet vis delto naudingais uostais. Toki yra antai: Lietuvos *Klaipėdos*, seniau ir Palangos uostai“: BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvos geografija (Vidurinėms mokykloms vadovėlis)*. Vilnius, 1918, p. 44. Tas pats rašoma ir ankstesnėje vadovėlio laidoje: BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvos geografija (Vidurinėms mokykloms vadovėlis)*. Vilnius, 1917, p. 44.

²⁷ DAUKANTAS, Simonas. *Raštai*. T. I. Sud. Vytautas MERKYS. Vilnius, 1976, p. 479.

²⁸ DAUKANTAS, Simonas. *Raštai*. T. II. Sud. Vytautas MERKYS. Vilnius, 1976, p. 395.

²⁹ SAFRONOVAS, Vasilijus. Klaipėdos piliavietės reikšmių kaita XIX–XX šimtmečiais ir jos įpaveldinimas. In *Klaipėdos pilis: tyrinėjimai ir šaltiniai*. Sud. Gintautas ZABIELA. Klaipėda, 2019, p. 31–32.

³⁰ KUOLYS, Darius. Simonas Daukantas – „Išpėjęs ateities dvasią“ [interaktyvus], 2018-10-28, [žiūrėta 2019-11-10]. Prieitis per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-10-28-simonas-daukantas-ispejes-ateities-dvasia/172563>>.

³¹ Simanas Daukantas, Lietuvos rasztininkas. *Ausra*, 1883, nr. 1, p. 13–15; nr. 2, p. 41–43; nr. 8–10, p. 249–254. Rašydamas apie „Aušros“ pradžią, Jonas Šliūpas vienu sakiniu kontekste užsimena, kad „Kitas rašinys apie Simoną Daukantą“, iš ko galima nustatyti straipsnio apie Simoną Daukantą autorystę. ŠLIŪPAS, Jonas. Šis tas apie „Aušrą“. *Trimitas*, 1936-03-12, nr. 11, p. 252.

Šį jo išskirtinumą galima argumentuoti tuo, kad jis: 1) turbūt pirmą kartą lietuviakalbiame diskurse pradėjo kurti jūrinės valstybės sampratą; 2) ši samprata J. Šliūpo tekstuose turėjo gana aiškų turinį ir prasmę, kurie buvo ne vien tik geografiniai ar etnopolitiniai, bet ir kartu bent iš dalies susieti su to meto geopolitikos autorių idėjomis (J. Šliūpas netgi nurodė konkrečius veikalus³²); 3) J. Šliūpo tekstuose bendra latvių ir lietuvių valstybė buvo projektuojama kaip jūrinė valstybė (aktyviai naudojanti jūros teikiamas galimybes)³³. Kas galėjo turėti įtakos tokioms J. Šliūpo pažiūroms?

Viename autobiografinių tekstų J. Šliūpas mini svarbų pažinties su latvių tautinio judėjimo veikėju ir jūrinių idėjų Latvijoje propaguotoju Krišjaniu Valdemaru faktą: „Už tai 1880–81 m. žiemą aš be vargo gyvenau Michelsono mebliuotuose kambariuose, viename kambaryje kartu su latviu Mauriniu. Veikiai mudu abu įstojova į Maskvos Latvių Biedrybą *ir susipažinova su Krišjaniu Valdemaru* [kursyvas mano – V. K.], Bryz Zemnieku, Baronu ir kitomis latvių pirmenybėmis.“³⁴ Istorikas Dangiras Mačiulis teigia: „Dėl latvių tautinio judėjimo įtakos reikšmingumo lietuvių judėjimui galima svarstyti ir ginčytis, o dėl šio judėjimo įtakos pačiam Šliūpai abejoti netenka, nes šis pavyzdys buvo prieš jo akis.“³⁵ Tikėtina, kad būtent pažintis su Krišjaniu Valdemaru ir Latvijos kontekstu paskatino J. Šliūpą pradėti propaguoti jūrinės valstybės idėją tiek savo tekstuose, tiek savo asmeniniu pavyzdžiu. Latvių jūreivystės, paskatintos K. Valdemaro, pavyzdys yra minimas J. Šliūpo tekstuose. 1918 m. J. Šliūpas jis rašė: „Prisidengę pakrypimu prie Rossijos ir slavizmo ir stačiatikybės malonybių, Latviai tuomi smurčiaus kovojo prieš vokietybę ir jos įtaką, o patys kilo žemdirbystoje, steigė ūkio, apšvietos ir kredito draugijas, *ypačiai dėka Voldemaro polytikai kreipsi jūreivysten, kurios ištobulinimui įsisteigė jureivines mokyklas, prisistate laivų ir valčių, ir susitvere keletą jureivystei draugijų.*“ [Kursyvas mano – V. K.]³⁶

Jonas Šliūpas, ieškodamas lietuviams būdų išlikti, siūlė jiems jungtis su latviais remiantis etnografiniais, ekonominiais ir geopolitiniais principais ir kurti bendrą jūrinę valstybę. Šiuo atveju yra svarbi ne vien pati idėja, bet ir jos atsiradimo kontekstas. Ši idėja galėjo atsirasti tik tuomet, kai istorinės Lietuvos sampratą pradėjo keisti etnografinės Lietuvos samprata. Idėjos atsiradimas XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje, kurioje dar veikė LDK tradicija, tikriausiai būtų neįmanomas ir apskritai sunkiai

³² Čia J. Šliūpas mini geopolitikos autorių konkrečius veikalus: „Pirklybos ir transporto klausimai paprastai užtemdina polytiškąją Jūrės reikšmę, ir tik neseniai svietas įgijęs yra keletą labai įdomių veikalo vandenynų klausime“, ir toliau vardija šiuos veikalus: JAV karininko ir istoriko Alfredo Thayerio Mahano „The Influence of Sea Power upon History: 1660–1783“ (1890), Vokietijos istoriko Dietricho Schäferio „Deutschland zur See: Eine historisch-politische Betrachtung“ (1897), Vokietijos geografo, politinės geografijos ir geopolitikos pradininko Friedricho Ratzelio „Das Meer als Quelle der Völkergrösse. Eine politisch-geographische Studie“ (1900): ŠLIŪPAS, Jonas. *Lietuvių-Latvių Respublika ir Šiaurės Tautų Sąjunga*. Stockholm, 1918, p. 127.

³³ ŠLIŪPAS, Jonas. *Lietuvos laisvė*. New York, 1917, p. 7–8.

³⁴ JAKŠTAS, Juozas. *Dr. Jonas Šliūpas: jo raštai ir tautinė veikla*. Chicago, 1979, p. 289.

³⁵ MAČIULIS, D. Op. cit., p. 84.

³⁶ ŠLIŪPAS, J. *Lietuvių-Latvių Respublika...*, p. 9.

suvokiamas. Tačiau J. Šliūpo laikais mąstymas kitokiomis kategorijomis tapo įmanomas dėl modernizacijos. Anot Justino Dementavičiaus, „[...] ekonominės veiklos racionalizacija skatino socialinį mobilumą (tiek vertikalųjį, tiek horizontalųjį) ir vertė transformuotis nusistovėjusias luomines ir bendruomenines skirtis. Išsakomos moderniosios ideologijos buvo tarsi pažadas, kaip geriau susitvarkyti su sparčiai kintančio pasaulio iššūkiais ir, remiantis naujojo mokslo žiniomis, sukurti geresnę socialinę tvarką. Naujosios doktrinos taip pat iškėlė prigimtines žmonių lygybės (ekonominės ir politinės) ir laisvės idėjas, kurių turi būti siekiama jau šiame pasaulyje, taip ne tik naują socialinę tvarką grindžiant kaip tobulesnę, bet ir išlaisvinant ją nuo transcendentinių Bažnyčios idealų“³⁷.

Jūrinės valstybės idėja J. Šliūpo mąstyme buvo susijusi ne vien su Latvijos pavyzdžiu, bet ir su kitomis jo pasaulėžiūrinėmis nuostatomis. J. Šliūpo biografijos įvadinėje dalyje teigiama, kad jis buvo materialistinių-ateistinių (tiksliau, laisvamaniškų) pažiūrų³⁸, todėl galima teigti, kad bendros jūrinės Lietuvos ir Latvijos valstybės idėja jo vizijose siejosi su Lietuvos socialinės ir ekonominės padėties gerinimu (kas irgi buvo vienas iš J. Šliūpo deklaruojamų tikslų). Jūriniai dalykai šioje idėjoje buvo svarbūs kaip konkretus bendros Lietuvos ir Latvijos valstybės ekonominio savarankiškumo garantas. Todėl galima teigti, kad jūrinės valstybės idėja organiškai įsikomponavo į J. Šliūpo pasaulėžiūrą, buvo neatsiejama jos dalis.

J. Šliūpo tekstuose buvo suformuluota gana aiški bendros lietuvių ir latvių jūrinės valstybės samprata. Šią sampratą J. Šliūpas aktyviausiai plėtojo Pirmojo pasaulinio karo metais (1917–1918 m., t. y. karui einant į pabaigą). J. Šliūpas rašė: „[...] šalis susisiečia su Baltijos jure, ir tad įgiję savosna rankosna Klaipėdą, Liepoją ir Rygą, o galbūt ir Karaliaučių, Lietuviai ir Latviai turi gana prigimtines šaltinių, kad pataptų viena iš kilčiausiųjų nacijų, nežiūrint į šalies mažumą“³⁹, toliau jis pamini graikus, Veneciją, Genują, Olandiją, Šveicariją, Daniją kaip pavyzdžius mažų tautų, kurios senovėje ir naujaisiais laikais „atsižymėjusios yra civilizacijos darbais“⁴⁰. Didelę įtaką J. Šliūpo jūrinės valstybės sampratai darė to meto geopolitikos idėjos. Geopolitikos įtaka J. Šliūpo samprotavimams matoma iš tokių teiginių kaip šis: „*Sunkus šiandien tautų likimas, kurios neturi vandenynų.*“ [Kursyvas mano – V. K.]⁴¹ J. Šliūpas teigė, kad Lietuva ir Latvija „[...] ne tik tai prisišlieja prie Baltijos jures, bet ir viduje yra išvagota nemenkų upių kaip Nemunas, Venta, Dauguva [...]“; taip pat turi „kelis labai gerus uostus: Karaliaučių ir Klaipėdą – Lietuvoje, o Liepoją, Ventpylę ir Rygą – Latvijoje“⁴². Vis dėlto J. Šliūpas

³⁷ DEMENTAVIČIUS, Justinas. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius, 2015, p. 77.

³⁸ JAKŠTAS, J. Op. cit., p. 11–12.

³⁹ ŠLIŪPAS, J. *Lietuvių-Latvių Respublika...*, p. 25.

⁴⁰ Ibid., p. 25.

⁴¹ Ibid., p. 109.

⁴² Ibid., p. 110.

pasižymėjo gilesne refleksija, kadangi jūrinę valstybę suvokė ne vien kaip geografinį dalyką: „Toynbee savo veikale „Nationality and the War“, 1915 m., yra puikiai išgvil-denęs klausimą prieigos prie jurių toms tautoms, kurios nesusiduria su jure arba toli nuo jos gyvena. Anot Toynbee, tokios toli nuo jures gyvenančios tautos kaip Čechai ir kiti tures tiesą sutartis pasidaryti su pajurinėmis tautomis, kad anų pardaviniai ar pirkiniai be maito eitų pajurin į uostus, iš kur jie laivais gabenami bus paskirton vieton arba ir atgal.“⁴³

Dar iki tol, kai Lietuva 1923 m. prisijungė Klaipėdos kraštą, rašydamas apie uostų naudą ir tranzito klausimus, J. Šliūpas skatino atsižvelgti į jūros teikiamą ekonominę naudą ir netgi užsiminė apie laivų statymą: „Jeigu Pelnio jau nestokos [tačiau nei iš sakinio, nei iš pastraipos nėra aišku, kas nestokos – V. K.] iš jurines pirklybos, tai pats laivų statymas tures šaliai but pelningas, tuomi labiaus kad tam reikalui mūsų girios praveres.“⁴⁴ Šiuo atžvilgiu J. Šliūpas yra išskirtinis, nes daugelis (jeigu ne visi) to meto lietuvių politiniai veikėjai beveik neskyrė dėmesio laivybos ir jūreivystės kūrimo bei plėtojimo ir / ar populiarinimo klausimui. J. Šliūpas vienas pirmųjų Lietuvoje iškėlė idėją, kad jūros panaudojimas gali prisidėti prie valstybės nepriklausomybės stipri-nimo bei tautos „ugdymo“: „[...] šalies gerovė ir jos nepriklausomybė labai augštai rišasi su mūsų mokėjimu patapti tikrais pirkliais ir išnaudoti jures. [...] jurė pataps vienu iš svarbiausiųjų įrankių ne tik auklėjant drąsą, išmonę ir pasirinkimą, bet ir tau-tos nepriklausomybę ginant nuo pasikesinimų ant jos gyvybės ir laisvės.“⁴⁵

Jūros teikiamų galimybių panaudojimą J. Šliūpas laikė bendros valstybės ateities garantu: „Ir geografiškai lietuv-latvių tautos padejimas rodo mums, kad ateitis būtų rimta, jeigu visa tauta sujungta kruvon taptų. Juk mes prigludę esame prie Baltijos jūros. Tauta be jūros neturi ateities. Jau šiandien Latviai pasižymi jureivyste; daugybe latvių užima įvairias vietas maskolių pirklybos laivyneje (kapitonai, matrosai); tas parodo, ką maža gente atsiekti gali. Ir tegul pri-sideda prie laisvos Lietuvos Klaipėda ir Karaliaučius, matysite, ką Lietuv-Latvija jurininkysteje

⁴³ Ibid., p. 144. Vis dėlto nėra aišku, kurią tiksliai minimo veikalo vietą J. Šliūpas turi omenyje; labiausiai tikėtina, kad jis laisvai interpretavo ir savaip perteikė 264 puslapyje esančias mintis. Originaliame tekste rašoma: „Bohemia and Moravia are great manufacturing and mining districts, depending for their prosperity on good communication with markets. If they seporate themselves politically from the New Germany, they put it in her power to build a tariff wall against them which will cut them off form the outer world.“ TOYNBEE, Arnold J. *Nationality and the War*. New York, 1915, p. 264. Remdamasis lietuvių pretenzijomis, A. J. Toynbee, be kita ko, įrodinėjo Klaipėdos prijungimo prie Rusijos svarbą: Ibid., pp. 78–79.

⁴⁴ Ibid., p. 128–129.

⁴⁵ Įžanga. In ŠLIŪPAS, Jonas. *Šis-tas iš pasaulinės prekybos historijos*. Biržai, 1922. Tačiau šią idėją matome dar 1917 m. knygos „Lietuvos laisvė“ skyriuje „Ar laisva Lietuva galėtų užsilaikyti“. J. Šliūpas jame iškelia tokius klausimus: „Kada šnekame apie laisvą Lietuvą, rasi pirmiausiu klausimu bus: ar-gi galimas daiktas, kad laisva Lietuva užsilaikyti galėtų? Lengvu yra jeib-kam kalbėti apie laisvę, bet kur yra spekos tai laisvei pasiturti? Ar lietuviai, taip ilgą laiką engti ir persekioti, turi kokias-nors materiales ar dvasines bei dorines įiegas, kuriomis remdamiesi jie galeėtų kaipo savystovi tauta lošti rolę ateitineje historijoje?“ ŠLIŪPAS, J. *Lietuvos laisvė...*, p. 5. Į šiuos klausimus J. Šliūpas atsako tame pačiame skyriuje rašydamas apie jūros panaudojimą: ŠLIŪPAS, J. *Lietuvos laisvė...*, p. 7–8.

atsiekti gales.“ [Kursyvas mano – V. K.]⁴⁶ J. Šliūpas buvo vienas pirmųjų jūrinės valstybės idėjos kūrėjų ir propaguotojų JAV lietuvių išeivijoje. Tačiau bendros Lietuvos ir Latvijos valstybės idėja nesulaukė didesnio atgarsio nei tarp lietuvių, nei tarp latvių visuomenių. Istorikas Zenonas Butkus yra konstatavęs, kad „[...] Lietuvoje ir Latvijoje per Pirmąjį pasaulinį karą, taip pat jam pasibaigus, J. Šliūpo idėją tepalaikė vienas kitas visuomenės veikėjas, nė viena įtakingesnė politinė partija į savo programą jos neįtraukė ir kelti nekėlė“⁴⁷. Galima pažymėti, kad J. Šliūpo bendros Lietuvos ir Latvijos valstybės vizijoje uostų siekis buvo grindžiamas labiau etnografiniais-geografiniais argumentais ir teorinėmis geopolitikos idėjomis negu *Realpolitik* išskaičiavimais. Tai galėjo būti viena priežasčių, kodėl ne tik latvių, bet ir lietuvių politiniai elitai buvo nepalankiai nusiteikę J. Šliūpo vizijų realizavimo praktiniame politiniame gyvenime klausimu. Pavyzdžiui, A. Smetona buvo pateikęs bendros Latvijos ir Lietuvos valstybės idėjos kritiką: „Taip ir dabar užmiršus, kas buvo nesenai tarp mūsų ir Latvių, šia proga tenka pasiklausti, ar Lietuvai išeitų geriau siūlomoji federacija su Latvija. Latvija, matomai, dėtusi su mumis tik tuomet, jei mes netektume Vilniaus, taigi jei Lietuvos teritorija būtų mažesnė už Latvijos teritoriją, jei *Ryga*, o *ne Vilnius* būtų sostinė abiem valstybėm. Jau ta sąlyga baido mus nuo tokios federacijos. Juk tai būtų *Lietuvos padalinimas* tarp Lenkijos ir Latvijos. Žemės ūkio šalis, neturėdama savo didžiausio miesto Vilniaus, Lietuva pataptų Liepojaus, Rygos ir Dinaburko hinterlandu.“⁴⁸ Ne tik A. Smetona, bet ir Augustinas Voldemaras buvo kritiškai nusiteikę bendros Lietuvos ir Latvijos valstybės klausimu. Z. Butkaus teigimu, A. Voldemaras kritiškai žiūrėjo į Latviją ir Estiją, kadangi manė, jog ateityje Rusija gali reikšti pretenzijas į šias šalis dėl jų turimų uostų ir pramonės rajonų. Be to, A. Voldemaras pabrėžė, kad Lietuva anksčiau turėjo valstybingumą, todėl, jo nuomone, Lietuvos padėtis tarptautinės teisės požiūriu esą yra kitokia nei Latvijos ir Estijos⁴⁹. Šios A. Voldemaro, tuometinio Lietuvos delegacijos Paryžiuje pirmininko, nuostatos buvo įgyvendinamos ir praktikoje: anot Z. Butkaus, 1919 m. birželio 16 d. „Lietuvos delegacija nutarė iš viso nebedalyvauti bendruose posėdžiuose su kitomis Baltijos šalių delegacijomis“⁵⁰. Tačiau nors J. Šliūpas suformavo jūrinės valstybės sampratą, ji dėl šių ir kitų priežasčių nebuvo įgyvendinta realioje politinėje praktikoje.

Lietuvos priėjimo prie jūros klausimas Pirmojo pasaulinio karo metais

Šiame skyriuje įrodinėjama, kad Pirmasis pasaulinis karas sudarė sąlygas lietuviakalbiame diskurse pradėti kelti priėjimo prie jūros klausimą. Šis klausimas buvo keliamas viso karo metu. Lietuvių politikai, naudodamiesi atsirandančiomis galimybė-

⁴⁶ ŠLIŪPAS, J. *Lietuvos laisvė...*, p. 7–8.

⁴⁷ BUTKUS, Zenonas. *Lietuvos ir Latvijos santykiai...*, p. 14.

⁴⁸ SM[ETONA], A[ntanas]. Del federacijos su Latviais. *Lietuvių balsas*, 1921-12-06–07, nr. 15, p. 1.

⁴⁹ BUTKUS, Z. *Lietuvos ir Latvijos santykiai...*, p. 17.

⁵⁰ Ibid., p. 17.

mis, nuosekliai siekė įtraukti jį į politinę darbotvarkę. Skyriuje parodoma, kokiame kontekste ir kokius argumentus naudodami lietuviai visuomenininkai siekė spręsti šią problemą. Lietuvos priėjimo prie jūros klausimas buvo glaudžiai susijęs su bandymais geografinėje erdvėje apibrėžti projektuojamas būsimos Lietuvos (kurios konkretus politinis statusas dar buvo neaiškus) teritorijos ribas. Šiame kontekste buvo svarbūs mažiausiai du politiniai lietuvių visuomenininkų pareiškimai: 1914 m. „Gintarinė deklaracija“ ir 1916 m. birželio 10 d. memorandumas, kurį, pasak Aleksandro Stulginskio, „lietuviai įteikė vyriausiajam vokiečių kariuomenės vadui Rytuose“⁵¹. Šiuose skirtingą kontekstą turinčiuose dokumentuose, be kitų klausimų, bandyta kelti būsimos Lietuvos priėjimo prie jūros klausimą. Nors šių skirtingų pareiškimų turinį nulėmė konkrečios (geo)politinės konjunktūros ir Pirmojo pasaulinio karo eiga, jie buvo svarbūs tuo, kad rodė lietuvių politikų siekį pasinaudoti nuolat kintančiomis aplinkybėmis tam, kad būtų realizuoti lietuvių nacionalizmo siekiai. Taip pat šie pareiškimai rodė konkretėjančius lietuvių politinius siekius ir to meto lietuvių politiniame mąstyme ryškėjantį priėjimo prie jūros svarbos suvokimą.

Didelę įtaką lietuvių politinei vaizduotei padarė lenkams suteikti Rusijos imperijos pažadai⁵². Pavyzdžiui, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, A. Smetona viešai išsakė tokias mintis: „Vyriausiasis rusų vadas pažadėjo lenkams sujungti visas jų šalis draugėn, duoti jiems valdymosi bei sprendimosi teisės, pripažinti visai lenkų tautai bent kultūrinės vienumos pagrindą. *Ir mes lietuviai jaučiamės esą tauta, ir mes pageidaujame, kad Mažoji Prūsų Lietuva būtų prijungta į Didžiąją.* Tai buvo visų-pirma mūsų atstovo Yčo, kilus karui, pažymėta iš Dūmos tribūnos, o paskui išreikšta lietuvių deklaracijoje, induotoj vyriausiajam vadui. Jei tat įvyktų, tai jau būtų didelis žingsnis pažengtas mūsų atgimimo istorijoje: krūvon sutapus, būtų drąsiau mums judėti bei šviesiau žiūrėti į ateitį, *Nemunu siektume jūrą, atgautume Klaipėdą.*“ [Kursyvas mano – V. K.]⁵³ Kintančios lenkų politinės situacijos pavyzdys skatino ir lietuvius ieškoti naujų galimybių. Lietuvių politiniai veikėjai suvokė vykstančius geopolitinius poslinkius ir tikėjosi jais pasinaudoti, siekdami sujungti Didžiąją ir Mažąją Lietuvą ir taip įgyvendinti lietuvių nacionalizmo siekį – sujungti į vieną teritorinį vienetą visas lietuvių gyvenamas etnografines žemes. Pavyzdžiui, „Lietuvos žinios“, referuodamos Vilniaus laikraščio „Večerniaja gazeta“ pokalbį su Dūmos nariu M. Yču, rašė: „Lietuviai, kaudamiesi rusų armijos eilėse, kovoja taip-pat ir [už] savo tautos idealą – Lietuvos susijun-

⁵¹ STULGINSKIS, Aleksandras. *Atsiminimai*. Chicago, 1980, p. 126.

⁵² Plačiau apie Rusijos imperijos atsišaukimą į lenkų tautą ir jo politines pasekmes rašoma čia: BAKHTURINA, Aleksandra. Vozzvanie velikogo kniazia Nikolaia Nikolaevicha k poliakam 1 (14) avgusta 1914 g.: znachenie i politicheskie posledstviia. In *Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. XXXI). Ed. by Vasilijus SAFRONOVAS, Česlovas LAURINAVIČIUS. Klaipėda, 2015, s. 46–72. Anot straipsnio autorės, atsišaukimas buvo skirtas lenkams, gyvenusiems Vokietijos ir Austrijos imperijose. Jis paskatino ir kitas Rusijos imperijoje gyvenusias etnines grupes (įskaitant ir lietuvius) iš Rusijos vyriausybės tikėtis panašių pažadų.

⁵³ SM[ETONA], A[ntanas]. Karo ženkle gyvenant. *Vairas*, 1914-08-30, nr. 14, p. 2.

gimą. Lietuvių tauta tikisi, kad Rytų Prusija su savo 300.000 lietuvių gyventojais bus prijungta prie Rusijos. *Tuomet Lietuvos ekonominis gyvenimas, turėdamas liuosą išėigą į jūrą, iškart turi atgyti.*“ [Kursyvas mano – V. K.]⁵⁴

Lietuvių politikai taip mąstė iki 1916 m. pavasario, kai tapo aišku, kad Rusijos imperijai karas pakrypo nesėkminga linkme ir naudingiau būtų orientuoti politinės veiklos taktiką bei strategiją į Vokietijos pusę. Lietuvių politikai, siekdami savo tikslų, apeliavo (pavyzdžiui, 1916 m. birželio 10 d. memorandume) ne tik į esamą konjunktūrą, bet ir į propagandinius dalykus, kuriuos deklaravo abi kariaujančios pusės. R. Lopata teigia: „Pabrėžę, kad kariaujančios valstybės pasiskelbė kovojančios dėl pavergtų tautų išvadavimo, pareiškimo autoriai apeliavo į tautinės laisvės principą, savo tautos išskirtinumą, norą išlaikyti ir plėsti gimtąją kalbą, tautinę, dvasinę ir medžiaginę kultūrą.“⁵⁵ Lietuvių politikai veikė atsižvelgdami į karo metu kylančias kliūtis ir atsirandančias galimybes. Tai įrodo konkrečių politinių pareiškimų analizė. Keldami priėjimo prie jūros klausimą, jie buvo priversti atsižvelgti į daugelį sudėtingų ar netgi nepalankių aplinkybių. Pavyzdžiui, „lietuviškas“ pajūrio ruožas, į kurį, remdamiesi kalbiniais ir etnografiniais (ir tik iš dalies istoriniais) argumentais, galėjo pretenduoti lietuvių politikai, iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios buvo padalytas tarp Rusijos ir Vokietijos imperijų. Tokia situacija, kaip buvo galima numanyti (bent jau karo pradžioje), turėjo du sprendimo būdus. Rusijos imperijos pergalės atveju lietuvių politikai galėjo tikėtis Prūsijos Lietuvos prijungimo prie Didžiosios Lietuvos Rusijos imperijos sudėtyje (galimai turint autonomijos statusą), o Vokietijos imperijos pergalės atveju galėjo tikėtis panašaus varianto, tik tokiu atveju Lietuva būtų susaistyta ne su Rusija, o su Vokietija.

Vokietijos okupacija nulėmė tai, kad priėjimo prie jūros klausimo sprendimas buvo siejamas su Vokietija jos politinių tikslų kontekste. Vokietijos okupacijos veiksnys stipriai veikė lietuvių politikų pareiškimų turinį ir pobūdį. Šis veiksnys, viena vertus, apribojo, kita vertus, skatino politiniu lygmeniu konkretizuoti priėjimo prie jūros siekį. Tokio konkretizavimo pavyzdys ir buvo 1916 m. birželio 10 d. memorandumas. Jo priėmimo aplinkybės bei kontekstą plačiau nušviečia Petro Klimo atsiminimai⁵⁶ ir jo dienoraštis⁵⁷.

P. Klimui „buvo pavesta visų pirma paruošti istorinę lietuvių tautos apybraižą ir išaiškinti etnografinės sienas valstybinio atkūrimo perspektyvoje“⁵⁸. P. Klimo teigimu, jo „uždavinys buvo atgaivinti senąjį „Lituania Propria“ – „tikrosios Lietuvos“ – branduolį“. „Rusijos imperijos grobyje tą branduolį sudarė visa Kauno gubernija su Kuršo pajūriu, Suvalkų gubernija be pačių pietinių apskričių, Vilniaus gubernija be Vileikos ir Dysnos apskričių ir šiaurinė dalis Gardino gubernijos.“⁵⁹ Kaip šio darbo rezultatas pasirodė

⁵⁴ Dumos atstovo M. Yčo pasikalbėjimas. *Lietuvos žinios*, 1914-10-10, nr. 164, p. 2.

⁵⁵ LOPATA, R. Op. cit., p. 93.

⁵⁶ KLIMAS, Petras. *Iš mano atsiminimų*. Boston, 1979.

⁵⁷ KLIMAS, P. *Dienoraštis...*

⁵⁸ KLIMAS, P. *Iš mano atsiminimų...*, p. 86.

⁵⁹ Ibid., p. 86.

knyga, kuri buvo išleista trimis skirtingomis kalbomis⁶⁰. Svarbu tai, kad, P. Klimo teigimu, šio „branduoliu“ „buvo operuota visuose pareiškimuose ir okupacijos metu, ir Taikos Konferencijoje Paryžiuje, ir pagaliau derybose su Sovietų Rusija“⁶¹. Vis dėlto tai nebuvo maksimalus etnografinių ribų apibrėžimas, kadangi jame į Lietuvos sudėtį nebuvo įtraukta Prūsijos Lietuva. Nepaisant to, atsižvelgiant į esamas aplinkybes, memorandumame buvo iškeltas priėjimo prie jūros klausimas. Petras Klimas rašo, kad vokiečiai „prašo parašyti lietuvių deklaraciją, kaip jie žiūri į savo ateities reikalavimus“, kartu keldami sąlygą – „prielankus dėjimasis į Mitteleuropos [Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos – V. K.] sistemą“. P. Klimas nurodo, kad dėl šios priežasties buvo sušauktas posėdis „iš A. Sm., J. Šaulio, J. Basan., kun. Dogelio ir manęs“, kuriame buvo „išstatyti toki punktai, kurių suredagavimas paduota Smet. ir Šauliui“. Trečiajame punkte nurodomas reikalavimas: „3) Išėjimas į jūrą ir ekonomijos reikalų apspręsta teritorinė apyrbė [apygarda] su *Vilniaus* [paryškinta tekste – V. K.] centru.“⁶² Šiame kontekste dienoraštyje įrašyta tokia frazė: „Sm., svajodamas apie Lietuvos valstybę, iš anksto grasė lenkus iš Vilniaus išvysiąs ir dideliu džiaugsmu žiūrėjo į jūrą – Lietuvos uostą.“⁶³ P. Klimas 1916 m. birželio 10 d. Vokietijos vyriausiajam karo vadui rytuose (*Oberbefehlshaber-Ost*) įteiktą dokumentą „su labai plačiu memorandumu-priedu“ įvardija kaip „notą“, teigdamas, kad tai buvo vienas pirmųjų politinių pareiškimų⁶⁴.

1916 m. birželio 10 d. memorandumame deklaruotas uosto reikalavimas nebuvo savi-tikslis siekis, o kitus siekius papildantis reikalavimas. Tikriausiai memorandumo sudarymo metu jau mąstyta, kad Lietuva be uosto tinkamai nefunkcionuos. Tai patvirtintų ši P. Klimo atsiminimų eilutė: „Apibrėždama toliau etnografinės teritorijos plotą su jo centru Vilniumi, nota pažymi, kad savarankiškam ir nepriklausomam gyvenimui reikalinga ir savarankiška ekonomika, kurią apdrausti gali priėjimas prie jūros ir savas uostas.“⁶⁵ Tuo metu lietuvių politiniuose reikalavimuose išryškėjo etnopolitiškumo principų pabrėžimas, kuris buvo matomas kaip priemonė, galėjusi padėti iš karto spręsti net kelias problemas. Memorandumame pasitelkiamas etnopolitiškumo principas ne tik leido modeliuoti Lietuvos valstybingumą lietuvių etnosu pagrindu, bet ir deklaravo griežtą etnopolitinį Lietuvos atskirumą ne tik nuo Rusijos bei Lenkijos, bet ir nuo Baltarusijos⁶⁶. Jeigu uosto reikalavimas memorandumame buvo nulemtas to meto politinių galimybių konjunktūros, o lietuvių tautiniame judėjime Mažosios ir Didžiosios Lietuvų sujungimo idėja dažniausiai buvo suvokiama tik kaip etnopolitinių

⁶⁰ P. Klimo teigimu, kaip šio darbo rezultatas 1916 m. Štutgarte K. Werbelio pseudonimu atspausdinta P. Klimo knyga „Russisch-Litauen“, vėliau išversta į prancūzų kalbą ir išleista Šveicarijoje pavadinimu „La Lithuanie Russe“, Vilniuje lietuvių kalba buvo išleista pavadinimu „Lietuva, jos gyventojai ir sienos“. KLIMAS, P. *Iš mano atsiminimų...*, p. 86.

⁶¹ Ibid., p. 86.

⁶² KLIMAS, P. *Dienoraštis...*, p. 111.

⁶³ Ibid., p. 112.

⁶⁴ KLIMAS, P. *Iš mano atsiminimų...*, p. 93.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ LOPATA, R. Op. cit., p. 93–94.

siekių realizavimas, tai nestebina, kad vienokio ar kitokio priėjimo prie jūros gavimas buvo vertinamas daugiausia būtent per šią prizmę.

R. Lopata prekybinio uosto reikalavimą sieja su aliuzija į Klaipėdą (t. y. į Mažąją Lietuvą)⁶⁷. Vis dėlto memorandumą pasirašiusio Aleksandro Stulginskio atsiminimuose nėra konkretizuojama, kad norima būtent Klaipėdos uosto. Juose rašoma taip: „Be to, Lietuvai, kaipo pajūrio valstybei, privalo būti garantuotas uostas.“⁶⁸ Tik 1917 m. aiškiai įvardijamas ne „abstraktaus“ uosto, bet ir Klaipėdos reikalavimas: P. Klimo dienoraštyje 1917 m. gegužės 30 d. rašoma, kad „Kun. Stankevičius tatau šiaip sureferavo: [...] „3) Lietuvai reikalingas uostas ir Nemunas su Klaipėda.“⁶⁹ Vokiečių požiūrį į lietuvių politikų keliamą Klaipėdos reikalavimą atskleidžia ši P. Klimo dienoraščio citata: „Atiduoti Klaipėdos ir panemunės – dabar negali, nes tai sukeltų blogą ūpą. Rasi, už kokios 25 metų. Taip iš pasišnek.[ėjimo] su [Erichu] Zechlinu.“⁷⁰

V. Safronovas teigia, kad lietuvių politikai, norėdami įtikinti Vokietiją perleisti dalį Rytų Prūsijos teritorijos, galėjo remtis vieninteliu paveikiu – ekonominiu – uosto būtinybės argumentu; kiti lietuvių argumentai vokiečių tuo metu nebūtų įtikinę⁷¹. Bet ekonominiai argumentai buvo svarbūs bandant reikšti pretenzijas ne tik į Klaipėdą, bet į Liepojos uostą. Toks ekonominio argumento suvokimas matomas 1917 m. lapkričio 2–10 d. Berne ir Lozanoje vykusioje lietuvių konferencijoje, kurioje „Lietuvos ribas buvo nutarta išplėsti į vakarus (Klaipėda – Liepoja, oficialiai reikalaujant uosto, bet taktiniais sumetimais nesvarstant Mažosios Lietuvos klausimo)“⁷². Berno Lietuvių konferencijos antrojoje rezoliucijoje tiesiog konstatuota: „Tarp ekonominių korektyvų Konferencija numato kaip svarbiausią – reikalą Lietuvai uosto.“⁷³ Vis dėlto būta šiokių tokių skirtumų tarp Lietuvoje veikusių politikų ir Šveicarijoje priimtų nuostatų. R. Lopatos teigimu, Šveicarijoje vadovautasi ne tiek ekonominiais, kiek geopolitiniais motyvais bei istoriniais ir apsisprendimo teisės argumentais⁷⁴. Lietuvių politikai 1917 m. Berno konferencijoje projektavo savo pretenzijas į Liepoją, nes jos būsima priklausomybė netolimoje ateityje dar nebuvo aiški: tai buvo Rusijos imperijos uostas, tuo metu okupuotas Vokietijos imperijos, o latviai dar nebuvo paskelbę nepriklausomybės. Taigi lietuvių politikai turėjo teorinių galimybių pretenduoti į šį uostą ir savų argumentų (daugiausia ekonominio pobūdžio). Z. Butkaus teigimu, Berno konferencijos iškelto Liepojos uosto reikalavimo nebuvo atsakyta ir 1918 m., kai lietuvių politikų teritorinės pretenzijos tapo konkretesnės ir griežtai reikalauta pajūrio tik iki

⁶⁷ Ibid., p. 93.

⁶⁸ STULGINSKIS, A. Op. cit., p. 126.

⁶⁹ KLIMAS, P. *Dienoraštis...*, p. 170.

⁷⁰ Ibid., p. 172.

⁷¹ SAFRONOVAS, V. *Nacionalinių erdvių konstravimas...*, p. 144.

⁷² LOPATA, R. Op. cit., p. 131–132.

⁷³ MERKELIS, Aleksandras. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York, 1964, p. 173.

⁷⁴ LOPATA, R. Op. cit., p. 131.

Šventosios⁷⁵. Anot Z. Butkaus, Liepojos uostas „nuo seno ekonomiškai buvo susijęs su Lietuva“, be to, 1919 m. gegužės 7 d. Lietuvos Vyriausybės posėdyje konstatuota, kad per jį ėjo „90 % Lietuvos prekybos“⁷⁶. Berno konferencijoje dalyvavo Lietuvos Tarybos Prezidiumo nariai (tarp jų buvo ir A. Smetona). Antroje rezoliucijoje buvo tiksliau apibrėžta „šiaurinė etnografinė Lietuvos siena“, kuri „siekia ligi Dauguvos upės, apimdama visą Ilukštos apskritį Kuršo gub., o paskum eina maždaug Kauno–Kuršo gubernijų sienomis ligi upės Bartavos ir upe Bartava ligi jūrų“⁷⁷. Tačiau vokiečiai į lietuvių keliamą uosto reikalavimą nesureagavo palankiai, kadangi turėjo kitų planų. Pasak kunigo Vinco Bartuškos, „vokiečiai atsisakė priskirti Palangą prie Lietuvos, norėdami pratęsti Kuršą iki Telšių“, o į Valstybės Tarybos memorandumo reikalavimą priskirti Lietuvai Ilukštą vokiečiai nepateikė jokio atsakymo. Pasak jo, šis atsisakymas buvo nulemtas „centrinės Europos“ (tikriausiai čia turima omenyje vadinamosios *Mitteleuropa* idėja – Vokietijos vadovaujamos Vidurio Europos valstybių sąjungos projektas) idėjos, kuri vokiečių įtakos sferą numatė nuo Rygos iki pat Odesos; V. Bartuška mini ir norą turėti „laisvą, net vasalinę Lietuvos nevaržomą, susisiektą liniją su Ryga“⁷⁸. Nepaisant to, priėjimo prie jūros klausimą ir toliau bandyta įvesti į politinę darbotvarkę: susitikime su lietuvių visuomenininkais 1917 m. rugpjūčio mėn. Brunene, Šveicarijoje, „paklaustas, kaip Lietuva pasieks jūras, jeigu Latvija bus surišta su Vokietija herzogystės forma, [politikas, Centro partijos atstovas Vokietijos reichstage Matthias Erzbergeris – V. K.] atsakė, kad prie gerų Lietuvos santykių su Vokietija bus galima suderinti viską taikiu būdu“⁷⁹.

Regis, Pirmojo pasaulinio karo metu skirtingi Vokietijos valdžios lygmenys vis dėlto neturėjo aiškos pozicijos Lietuvos priėjimo prie jūros klausimu. Tačiau bent teoriškai egzistavo įvairios galimybės, kurios priklausė nuo kintančios konjunktūros. Kokios buvo teorinės galimybės lietuvių politikams pretenduoti į geografiškai artimiausius Baltijos jūros uostus? Lietuvių politiniai veikėjai neapsiribojo vien Klaipėda (Prūsijos Lietuva), bet svarstė ir apie Palangos (Šventosios) bei Liepojos uostus. Į Rygą lietuvių politikai galėjo bent teoriškai pretenduoti nebent vienu atveju – jeigu latviai nesukurtų savo valstybės. Labai panaši situacija buvo su Liepoja, bet pretenzijoms į Liepoją lietuviai galėjo atrasti daugiau argumentų nei pretenzijoms į Rygą. Pirmia, Liepojoje tuo metu gyveno nemažai lietuvių. Antra, į Liepoją vedė geležinkelis nuo Šiaulių, Kauno, Vilniaus, o į Klaipėdą dar nebuvo jokio tiesiogiai vedančio geležinkelio (nebent nepatogi atšaka nuo Priekulės iki Bajorų, kuri buvo Vokietijos kariuomenės nutiesta 1915 m.). Trečia, Liepoja 1915 m. irgi buvo vokiečių okupuota (Rygą vokiečiai oku-

⁷⁵ BUTKUS, Zenonas. Lietuvos ginčas su Latvija dėl Šventosios ir Palangos (1918–1921 m.). In *Ėlija. Šventoji: paribio ženklai*. Red. Audronė KAUKIENĖ. Klaipėda, 2007, p. 10.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ MERKELIS, A. *Antanas Smetona...*, p. 173.

⁷⁸ BARTUŠKA, Vincas. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas*. Klaipėda, 1937, p. 208.

⁷⁹ Ibid., p. 149.

pavo tik 1917 m. pabaigoje), todėl jau buvo pagrindas Lietuvą sudaryti iš okupuotų teritorijų, kurioms priklausė ir Liepoja. Vertinant iš *Realpolitik* perspektyvos, tikimybė gauti Rygos uostą buvo tokia pat menka, kaip ir gauti Karaliaučių. Tuo tarpu Klaipėdos uostas galėjo tapti Lietuvos dalimi, jeigu Vokietija būtų laimėjusi karą, o Didžioji Lietuva būtų susaistyta su ja politiniais ir kitokiais ryšiais. Tačiau priešingu – Vokietijos pralaimėjimo – atveju būtų atsiradę dar įvairesnių alternatyvų (kaip ir nutiko). Daugiausia argumentų lietuvių politikai turėjo dėl Palangos–Šventosios ruožo. Nors svarstymais apie šį ruožą lietuvių politiniai veikėjai neapsiribojo, karo meto aplinkybės vertė sutelkti į Palangos–Šventosios ruožą didžiausią dėmesį, nes formuluoti ir pagrįsti pretenzijas į jį buvo sąlyginai lengviau nei į Klaipėdos ir Liepojos uostus. Klaipėda ir Liepoja išliko lietuvių politikų interesų lauke ir pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui. Tiesa, pretenzijos į Liepoją po karo gana greitai transformavosi į lietuvių diplomatinės taktikos argumentą ginčų su latviais metu.

Ar Antano Smetonos biografijos faktai paaiškina jo paramą priėjimo prie jūros idėjai?

Ankstesniame skyriuje aptartą 1916 m. birželio 10 d. memorandumą, P. Klimo teigimu⁸⁰, surašė A. Smetona; A. Smetonos iniciatyva, sprendžiant iš P. Klimo, šiame memorandume atsirado ir priėjimo prie jūros bei uosto turėjimo reikalavimas. Kaip matėme, apie Lietuvos „išėjimą į jūrą“ ir Klaipėdos „atgavimą“ A. Smetona rašė jau 1914 m. Šie faktai skatina ieškoti atsakymo į klausimą, kas nulėmė tokią A. Smetonos laikyseną.

Šio skyriaus svarstymus reikėtų laikyti labiau hipotetinių alternatyvų iškėlimu, paieška ir interpretacija negu aiškaus ir nenuneigiamo atsakymo į iškeltą klausimą pateikimu. Kadangi A. Smetona jūros reikšmę suprato jau Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, atsakymų reikia ieškoti jo gyvenimo tarpsnyje iki prasidedant šiam karui. Straipsnyje pirmiausia keliu hipotezę, kad tokių atsakymų reikia ieškoti A. Smetonos „Palangos laikotarpiu“. Kai 1921 m. Palanga buvo prijungta prie Lietuvos, A. Smetona spaudoje rašė: „Atgimus Lietuvos valstybei, Palangos reikšmė, todėl ir jos ateitis, darosi didesnė, galbūt ir labai didelė. Tas pajūrio kampelis Rusijai neturėjo jokios ypatingos vertybės. Kas kita mums: Palangos sritis su Šventosios žiotimis, 20 kilometrų nuo pietų į šiaurę ilgumo, tuo tarpu yra vienintėli atkili vartai į Baltijos jūrą. Įgimta Lietuvos išėiga į tą jūrą būtų Nemunas su Klaipėda. Bet kol kas mes jos dar neturime, nors yra nemaža vilties ją gauti.“⁸¹ Tame pačiame straipsnyje jis teigė: „Kad ir gausime Klaipėdą, vis delto praverta steigti uostas prie Šventosios, tuo tarpu nors žvejybos ir žuklių reikalams. Sutvarkyta žvejyba Lietuvai gali duoti metams bent keliolika

⁸⁰ KLIMAS, P. *Dienoraštis...*, p. 114, 116.

⁸¹ SM[ETONA], A[ntanas]. Palangos praeitis ir ateitis. *Lietuvos balsas*, 1921-04-23, nr. 2, p. 2.

milijonų auksinų.⁸² Šis A. Smetonos komentaras atsirado po to, kai jis pirmininkavo lietuvių delegacijai Arbitražo komisijoje, kuri sprendė Lietuvos ir Latvijos ginčą dėl sienos. Vis dėlto ir ankstesni A. Smetonos biografijos faktai rodo, kad Palanga jam buvo svarbi ne mažiau nei Klaipėda.

XIX a. Palanga buvo svarbi ne tik tuo, kad tai buvo vienas iš nedaugelio lietuvių politiniams siekiams įmanomų pajūrio ruožų. Nepaisant to, kad Rusijos imperijos valdžia Palangą 1819–1829 m. priskyrė Kurlandijos gubernijai, miestelis išlaikė kultūrines sąsajas su likusia istorinės Lietuvos dalimi. XIX a. antrojoje pusėje Palanga buvo svarbi kaip nelegalios spaudos lotyniškais rašmenimis platinimo centras. Palanga yra svarbi ir tuo, kad tai buvo vieta, kurioje A. Smetona jaunystėje formavosi kaip asmenybė.

1892 m. A. Smetona išlaikė egzaminus į Palangos progimnaziją ir 1893 m. ją baigė⁸³. Progimnazija Palangoje buvo įsteigta 1886 m. grafo Juozapo Tiškevičiaus lėšomis⁸⁴. Neatmestina, kad tuo metu, kai A. Smetona mokėsi Palangos progimnazijoje, jis galėjo žinoti apie J. Tiškevičiaus vykdytą jūrinę komercinę veiklą. Tiškevičiai 1885–1892 m. ne tik buvo nutiesę į jūrą kelių šimtų metrų ilgio tiltą, bet ir įsigiję garlaivį, skirtą komercinei veiklai: „Juozapo Tiškevičiaus įsigytas 12 vagonų talpos garlaivis „Phoenix“ [...] 1893–1895 m. du kartus per savaitę plaukdavo į Liepoją, veždamas keleivius ir gabendamas Tiškevičiui priklausiusios Vilimiškės plytinės produkciją.“⁸⁵ Verta paminėti ir faktą, kad 1891–1892 m. Šventojoje⁸⁶ veikė jūreivystės mokykla, kuri „greitai buvo uždaryta ir iš Šventosios perkelta į Rygą“⁸⁷. Jūreivystės mokyklos veiklos Šventojoje laikas chronologiškai sutampa su laiku, kai A. Smetona mokėsi Palangoje (A. Smetona pradėjo mokytis 1892 m., Šventosios jūreivystės mokykla uždaroma irgi 1892 m.). Tačiau tai tik vienas aspektų interpretuojant „Palangos laikotarpio“ poveikį A. Smetonai.

Anot Alfonso Eidinto, būtent Palangoje A. Smetona „pradeda skaityti slaptą lietuvišką spaudą, Maironį ir Adomą Mickevičių. To meto romantinė raštija ir nulemia Smetonos galutinį tautinį apsisprendimą“⁸⁸. Liudas Truska nurodo, kad Maironio eilėraščiai ir jo parašyta „Lietuvos istorija“⁸⁹ padarė didelį įspūdį A. Smetonai; taip pat didelę įtaką „formuojantis jo tautinei sąmonei“ padarė ir Adomo Mickevičiaus kūryba

⁸² Ibid., p. 2.

⁸³ EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona*. Vilnius, 1990, p. 13.

⁸⁴ Svarbiausios Palangos istorijos datos. In *Palangos istorija*. Sud. Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1999, p. 320.

⁸⁵ VAREIKIS, Vyngantas. Gyvenimas pasienyje. In *Palangos istorija*. Sud. Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1999, p. 222.

⁸⁶ Pažymėtina, kad *Свента* (Šventoji) tuo metu nebuvo *Полангенъ* (Palangos) dalis, kaip yra dabar.

⁸⁷ BALČIUS, Mikelis. Šventosios jūreivystės mokykla. In *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje: straipsnių rinkinys*. Sud. Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2009, p. 170–172.

⁸⁸ EIDINTAS, A. Op. cit., p. 13.

⁸⁹ Pirmą kartą „Lietuvos istorija“ išleista 1891 m. Stanislovo Zanavyko vardu. Net jei A. Smetona ir skaitė pirmąją jos laidą, tuo metu progimnazijos auklėtinis A. Smetona nebūtinai žinojo, kad S. Zanavykas yra Maironis.

bei kitų lenkų ir rusų romantikų kūriniai⁹⁰. Pažymėtina, kad Maironis daug prisidėjo formuodamas to meto lietuvių nacionalizmui būdingą istorinę Lietuvos sampratą. Ji galėjo daryti įtaką jaunojo A. Smetonos pasaulėžiūrai. Pirmą kartą su nelegaliais lietuviškais laikraščiais („Aušra“) A. Smetona susidūrė dar Ukmergėje, „tačiau sistemingai juos skaityti pradėjo Palangoje, kuri buvo svarbus lietuviškų spaudinių gabenimo centras“⁹¹. Aleksandro Merkelio teigimu, to meto Palangoje buvo lengva gauti lietuviškų knygų ir laikraščių⁹².

A. Merkelis pažymi, kad dar besimokydamas Palangoje A. Smetona apsisprendė tęsti mokslus Mintaujos gimnazijoje. Įtaką tam padarė buvusio Palangos progimnazijos auklėtinio rekomendacija, kurioje buvo paminėtas ir Jonas Jablonskis⁹³. Per J. Jablonskį tarp Mintaujos mokinių plisdavo lietuviškos knygos, „iš rankų į rankas eidavo pasenę „Aušros“ numeriai“. Ten A. Smetona iš J. Šliūpo knygos „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“ susipažino su J. Basanavičiaus gyvenimu ir darbais; vėliau gaudavo ir paties J. Basanavičiaus parašytų knygelių, „kurios žadino patriotinius jausmus“⁹⁴. Jei mokydamasis Mintaujoje ar dar anksčiau A. Smetona iš tiesų skaitė „Aušrą“, tai jis joje turėjo susidurti su 1885 m. publikuotu Jono Koncevičiaus straipsniu, kuriame buvo aprašyti latvių laivybos ir jūreivystės pasiekimai⁹⁵. Straipsnyje rašyta: „Paminėsimė czionai, ką Latviu myletojai iszteike irklavimo dalykuse. Mokjtas Latvis Voldemaris, gyvenąs Maskvoje, užsieme priesz dvideszimts metu dar nedalyteto apszvietimo dalimi del tautines naudos. Deką jo rangimuisi, kilo czela verianka marininkiszku iszkalu Baltijos jurmaleje [pajūryje – V. K.]. Jaunumene, pasisavinusi marininkiszkus mokslus, nepaliko be darbo: turtingesniejie visos jurmales gyventojai, įpaczei Latvei, jieszkodami padidintu savo lobj, eme budavoti valtis ir akrutus, kuriu yra dabar daug daugiaus, ne kad prigulincziu turtingesniems prekejams isz kitu tos szalies tautu. Visas pajurmalinis irklavimas szime kraszte yra rankose vietiniu gyventoju Latviu ir Igauniu (Estu). Bet jie ne vis vienu pajurmaliniau užsiima irklavimu: su dideleis akru-tais jie keliauja ir po didmares.“⁹⁶

A. Merkelio teigimu, A. Smetona „ypač buvo gabus kalboms“, kadangi baigdamas Mintaujos gimnaziją, šešias kalbas (lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, graikų ir lotynų) mokėjo gerai, o septintą (prancūzų) „mokėjo tiek, kad galėjo laisvai naudotis jos literatūra“⁹⁷. Tai leidžia teigti, kad A. Smetona turėjo galimybę susipažinti ne tik su tuometine, bet ir su klasikinė literatūra bei perimti įvairias idėjas iš skirtingų įvairiomis kalbomis parašytų šaltinių. Vis dėlto tvirtai teigti, kad A. Smetona, kaip J. Šliūpas, galėjo būti susipažinęs su to meto

⁹⁰ TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996, p. 26–27.

⁹¹ Ibid., p. 26.

⁹² MERKELIS, A. *Antanas Smetona...*, p. 40.

⁹³ MERKELIS, Aleksandras. Antanas Smetona Mintaujos gimnazijoje. *Šviesos keliai*, 1934, nr. 8 (46), p. 464–465.

⁹⁴ Ibid., p. 468.

⁹⁵ [KONCEVIČIUS, Jonas] SZ, J. K. Marininkiszkos iszkalos ir latviszka „Austra“. *Auszra*, 1885, nr. 9, p. 270–271.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ MERKELIS, A. *Antanas Smetona...*, p. 40.

geopolitikos autorių veikalais, trūksta konkrečių A. Smetonos biografijos faktų: nei pats A. Smetona, nei jo biografai tokių duomenų nemini.

Išvardytieji A. Smetonos biografijos faktai labiau apibūdina jo jaunystės kultūrinį kontekstą ir aplinką (kurie galėjo daryti įtaką A. Smetonos mąstymui), negu suteikia konkrečių ir pagrįstų paaiškinimų, kurie leistų daryti išvadas apie tai, kaip A. Smetona tapo priėjimo prie jūros idėjos šalininku. Neabejotina viena – Pirmojo pasaulinio karo metais A. Smetona jau gerai suprato priėjimo prie jūros svarbą Lietuvai.

Be jau minėtų tai įrodančių faktų, paminėtina ir tai, kad karo metais A. Smetona parengė geografijos vadovėlį, kuriame gana nemažai dėmesio buvo skirta jūroms, vandenynams, ežerams, upėms, pakrantėms (jūrai skirta 10 puslapių, sausumos vandenims – 12, o vandenynui – 6, t. y. iš viso apie penktadalis vadovėlio⁹⁸). Vadovėlyje matoma būtinybė paaiškinti, kas yra uostai ir kokią funkciją jie atlieka: „Nedidelės įlankos vadinasi: buchtos. Jei nedidelę įlanką jungia su jūra tik tėvas sąsiauris, tai įlankoje vanduo stovi ramiai ir didelių bangų tenai nesti; tai vadinasi uždaros buchtos, ir jos labai tinka laivams stovėti. Prie buchtų paprastai stovi jūrų prekybos miestai, kur iš įvairių šalių ateina garlaivių ir burinių laivų su prekėmis. Toki miestai vadinasi: uostai.“⁹⁹ Nors A. Smetonos vadovėlyje tiesiogiai nebuvo skirta vietos ekonominiams reikalams, susijusiems su priėjimu prie jūros, vadovėlyje yra skyrius „Susisiekimo keliai“. Jame rašyta: „Laukinės ir maža dar subrendusios tautos plauko išduobtomis medžio eldijomis arba valtelėmis, iš žievės arba kailio darytomis. Šviesesnės tautos vartoja paprastus burių laivus ir garlaivius. Garlaiviai paveža tūkstančius žmonių, šimtais tūkstančių pūdų krovesio ir plaukia labai greitai; taip tad nūnai Amerika iš Europos pasiekama per savaitę.“¹⁰⁰ Įdomu tai, kad atsitiktinai ar ne, bet šio vadovėlio dvyliktame puslapyje esančiame žemėlapyje numanoma Lietuva yra apibrėžta taisyklingu apskritimu ir į šio apskritimo plotą patenka Klaipėda, Kuršių nerija ir Kuršių marios¹⁰¹. Į šį plotą taip pat pateko ir Prūsijos Lietuva. Nors žemėlapiu, atrodo, nesiekta vaizduoti nei administracinių, nei politinių ribų, į apskritimu apibrėžtą teritoriją pateko didžioji dalis etnografinių lietuvių (lietuviakalbių) žemių ploto.

Žinoma, skyriuje pateiktų faktų nepakanka, norint tiksliai atsakyti į klausimą, kada ir kokiomis aplinkybėmis A. Smetona ėmė suprasti politinę ir ekonominę priėjimo prie jūros reikšmę. Tačiau iš kelių iškeltų alternatyvų (jaunystės patirtys, pažintis su geopolitikos autorių veikalais) įtikinamiausiai atrodo jaunystės patirčių ir įspūdžių visumos įtakos A. Smetonos asmenybei versija. Ją A. Smetonos biografijos duomenimis įmanoma pagrįsti labiausiai.

⁹⁸ [SMETONA, Antanas.] *Geografijos pradžia. Parašyta sekant A. Kruber'į, S. Grigorjev'ą, A. Barkov'ą ir S. Čefranov'ą*. Vilnius, 1915, p. 148.

⁹⁹ Ibid., p. 20.

¹⁰⁰ Ibid., p. 146.

¹⁰¹ Ibid., p. 12. Sprendžiant iš vadovėlio paantraštės, jį rašant tikriausiai remtasi šiuo veikalu: *Aziatskaia Rossia: illiustrirovannyi geograficheskii sbornik*. Sost. A. KRUBER, S. GRIGOR'EV, A. BARKOV, S. CHEFRANOV. Moskva, 1903.

Išvados

Jonas Šliūpas pirmasis lietuviakalbiame diskurse savo tekstuose pradėjo formuoti jūrinės valstybės sampratą, nors ir nevartojo sąvokos *jūrinė valstybė*. Tai išskiria J. Šliūpą to meto lietuviakalbės inteligentijos kontekste. Rašydamas apie bendrą Lietuvos ir Latvijos valstybę, jis svarstė, kad jai turėtų priklausyti Rygos, Liepojos, Ventspilio, Klaipėdos ir Karaliaučiaus uostai. Savo tekstuose jis pabrėžė Baltijos jūros naudą ir svarbą – jūrą jis laikė bendros valstybės nepriklausomybės garantu. J. Šliūpo tekstai išsiskiria tuo, kad priėjimas prie jūros juose suprantamas ne vien kaip etnopolitinių siekių realizavimas; juose reflektuojama ir potenciali praktinė priėjimo prie jūros nauda. J. Šliūpo jūrinės idėjos buvo argumentuojamos geopolitiniais, ekonominiais ir etnografiniais argumentais. Visa tai J. Šliūpo tekstuose buvo labiausiai išplėtotą Pirmojo pasaulinio karo metais, tačiau tokie svarstymai lietuviškame diskurse tapo įmanomi veikiant modernizacijos ir nacionalizmo idėjoms, tada, kai istorinės Lietuvos sampratą pakeitė etnografinės Lietuvos vaizdiniai. J. Šliūpo kuriamai jūrinės valstybės sampratai įtaką darė šie veiksniai: pažintis su Krišjaniu Valdemaru, laisvamybės idėjos, geopolitiniai ir istoriniai tekstai (Alfred Thayer Mahan, Friedrich Ratzel, Dietrich Schäfer, Arnold J. Toynbee).

Pirmasis pasaulinis karas sudarė palankias sąlygas kelti Lietuvos priėjimo prie jūros klausimą. Karo metais tą darė ne vien J. Šliūpas, bet ir kiti lietuvių visuomenininkai, kadangi geopolitinės galimybės leido bandyti įgyvendinti visų etnografinių lietuvių teritorijų sujungimą. Nors neretai šis siekis konkretizavosi kaip priėjimo prie jūros ir / arba uostų turėjimo siekis, vis dėlto negalima teigti, kad uostų siekis visada reiškė tik etnopolitinius tikslus; dažnai buvo pasitelkiami ir ekonominiai argumentai. Lietuvių politikams keliant Lietuvos priėjimo prie jūros klausimą, Vokietijos okupacinė valdžia dėl to neturėjo aiškios ir nuoseklios pozicijos. Todėl konkretus priėjimo prie jūros idėjos turinys priklausė nuo kintančios konjunktūros. Lietuvių politiniai veikėjai neapsiribojo vien Klaipėda, bet rūpinosi gauti priėjimą prie jūros ir per Palangą, ir per Liepoją. Tai leidžia teigti, kad Lietuvos priėjimo prie jūros klausimas nebuvo suprantamas vien Didžiosios ir Mažosios (Prūsijos) Lietuvų sujungimo kontekste.

Per Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvos priėjimo prie jūros galimybes išseivijoje nuosekliausiai svarstė J. Šliūpas, tačiau lietuvių gyventose Rusijos gubernijose, kurias 1915 m. okupavo Vokietijos kariuomenė, tą nuosekliausiai darė Antanas Smetona. Iš dalies A. Smetonos dėmesį Lietuvos priėjimo prie jūros klausimui paaiškina jo biografijos faktai: jaunystės patirtys Palangoje, pažintis su „Aušra“ tuo metu, kai joje jau rašyta apie latvių jūreivystę. A. Smetonos parengtas geografijos vadovėlis (1915) ir jo dar 1914 m., vos karui prasidėjus, skelbtų tekstų turinys rodo, kad jo nuostatos Lie-

tuvos priėjimo prie jūros ir savo uosto turėjimo klausimu formavosi dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą.

Lietuvos, kaip jūrinės valstybės, ištakomis galima būtų laikyti tiek grynai „teorinę“ J. Šliūpo kurtą bendros Lietuvos ir Latvijos jūrinės valstybės sampratą, tiek „praktinius“ lietuvių politikų veiksmus, siekiant Lietuvos priėjimo prie jūros klausimą įtraukti į politinę darbotvarkę. Svarbu pažymėti, kad šie dalykai nebuvo tarpusavyje tiesiogiai susiję.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

44

- ADOMAVIČIUS, Romaldas; ADOMAVIČIUS, Romualdas. *Prie Lietuvos laivyno ištakų. Žmonės ir laivai*. Klaipėda, 2018.
- ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Lietuvių atgimimo kultūra: XIX amžiaus vidurys*. Vilnius, 1994.
- ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus; KULAKAUSKAS, Antanas. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996.
- BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara; MEDIŠAUSKIENĖ, Zita; MIKNYS, Rimantas. *Lietuvos istorija*. T. VIII: *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. I dalis. Vilnius, 2011.
- BAKHTURINA, Aleksandra. Vozzvanie velikogo kniazia Nikolaia Nikolaevicha k poliakam 1 (14) avgusta 1914 g.: znachenie i politicheskie posledstviia. In *Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. XXXI). Ed. by Vasilijus SAFRONOVAS, Česlovas LAURINAVIČIUS. Klaipėda, 2015, s. 46–72.
- BALČIUS, Mikėlis. Šventosios jūreivystės mokykla. In *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje: straipsnių rinkinys*. Sud. Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2009, p. 169–174.
- Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*. Dokumentų rinkinys. Sud. Zenonas BUTKUS. Vilnius, 2008.
- BUTKUS, Zenonas. Lietuvos ginčas su Latvija dėl Šventosios ir Palangos (1918–1921 m.). In *Ėlija. Sventāja. Šventoji: paribio ženklai*. Red. Audronė KAUKIENĖ. Klaipėda, 2007, p. 8–20.
- BUTKUS, Zenonas. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius, 1993.
- DEMENTAVIČIUS, Justinas. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius, 2015.
- EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona*. Vilnius, 1990.
- EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvos Respublikos prezidentai*. Kaunas, 1991.
- Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Red. Česlovas LAURINAVIČIUS. Vilnius, 2013.
- JANUŽYTĖ, Audronė. Lietuvių istorikų politikų valstybingumo samprata (1907–1918 m.). *Istorija*, 2007, t. LXV, p. 12–25.
- LAURINAVIČIUS, Česlovas; MOTIEKA, Egidijus; STATKUS, Nortautas. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*. Vilnius, 2005.
- Lietuvos erdvinės sampratos ilgaime XIX šimtmetyje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015.
- Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Red. Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS et al. Vilnius, 1991.
- LOPATA, Raimundas. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*. Vilnius, 1996.
- MAČIULIS, Dangiras. Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja. *Acta humanitarica universitatis Saualensis*, 2011, t. 12, p. 83–98.
- Palangos istorija*. Sud. Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1999.
- PETRONIS, Vytautas. *Constructing Lithuania: Ethnic Mapping in Tsarist Russia, ca. 1800–1914*. Stockholm, 2007.

- SAFRONOVAS, Vasilijus. Klaipėdos piliavietės reikšmių kaita XIX–XX šimtmečiais ir jos įpaveldinimas. In *Klaipėdos pilis: tyrimai ir šaltiniai*. Sud. Gintautas ZABIELA. Klaipėda, 2019, p. 10–60.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2015.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Lietuva vokiečių ir Prūsijos lietuvių erdvinėse sampratose. In *Lietuvos erdvinės sampratos ilgame XIX šimtmetyje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015, p. 263–297.
- STALIŪNAS, Darius. Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m. In *Lietuvos erdvinės sampratos ilgame XIX šimtmetyje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015, p. 141–170.
- SUBAČIUS, Paulius. *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius, 1999.
- TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996.
- VISHNIAUSKAS, Arunas. Ideja litovsko-latyshskogo sovmeštogo gosudarstva Ionasa Shliupasa i ee istoki. In *Vėsture: avoti un cilvėki: XXIV starptautisko zinatnisko lasijumu materiali. Vesture XVIII. Daugavpils*, 2015, s. 310–317.
- ŽUKAS, Julius. Lietuva ir Klaipėdos problema: istoriko akimis per klasikinės geopolitikos prizmę. In *Nauji požūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. Silva POCYTĖ, Vasilijus SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 63–77.

ACCESS TO THE BALTIC SEA AS A LITHUANIAN POLITICAL ASPIRATION (LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES)

Valentinas Kulevičius

Summary

The article belongs to the genre of intellectual history. It examines manifestations of the concepts of the *maritime state* and *sea access* in the writings and speeches of Lithuanian public figures and politicians, and discusses their first practical actions to implement these concepts. The idea of a maritime state and the idea of sea access are not completely identical. The term *maritime state* (the opposite of a *continental state*) is used to define the geo-political position of states, and to show the grounds on which specific actors in a state substantiate its (geo)political power. The idea of a maritime state is a derivative 'modification' of the idea of sea access. In other words, the idea of access to the sea belongs to the geographical imagination, whereas that of a maritime state is more a geo-political invention.

Both ideas began to appear in the writings and speeches of Lithuanian public figures and politicians during the First World War. Although the image of Lithuania with access to the sea had formed in their imaginations long before the First World War, their main concern was the definition of the area inhabited by Lithuanian speakers according to the ethnographic principle at that time. Specific issues relating to Lithuania as a maritime state, such as the creation of a merchant navy and/or naval force, had not yet been considered. Unlike the Kovna, Suwałki, and to a lesser extent Vilna provinces of the Russian Empire, the province of Kurlandia, to which the Palanga-Šventoji section of Baltic coast

belonged, was not dominated by Lithuanian speakers, whereas the lower reaches of the River Nemunas and the port of Memel (Klaipėda) were in another state, the German Empire. It was the First World War, therefore, that created the conditions for Lithuanian public figures to put forward the idea of Lithuania's access to the sea. At first, its chances depended entirely on Russian, and subsequently German, policy. Therefore, Lithuanians observed closely the changing geo-political situation, the declarations, and the propaganda of the warring parties. A group of Lithuanian public figures who were not evacuated to the depths of Russia in 1915 with the great retreat raised the issue of sea access for the first time on 10 June 1916, along with other political demands addressed to the supreme commander of the German forces in the east.

Until now, historians have interpreted this fact as another attempt by Lithuanian politicians to unite two Lithuanian-speaking territories which belonged to Germany and Russia prior to the beginning of the war. However, the issue of sea access cannot be linked solely to the ethno-political idea of the unification of Lithuania Minor (Prussian Lithuania) and Lithuania Major (Russian Lithuania). In fact, the claim was mostly motivated by economic, rather than ethnographic, arguments. Lithuanian politicians sought to possess not only Memel (Klaipėda), a German (Prussian) port, but also the port of Libava (Liepāja), which did not belong to Germany, but had a railway connection with the Kovna (Kaunas) and Vilna (Vilnius) provinces. In their minds, the Šventoji-Palanga section of coast belonged to Lithuanian coastal areas as well. The first claims to these areas addressed to the German occupying authorities were aired after the Kaiser's army occupied most of the Kurlandii province in 1915. Under the wartime conditions, Lithuanian politicians focused on substantiating their claims to the Šventoji-Palanga section, since these claims were relatively easier to argue, rather than other neighbouring ports. The issue of the annexation of Memel (Klaipėda) by German-occupied Lithuania, however, was not explicitly put to the German occupying authorities by Lithuanians who had remained in the Ober Ost area until 1918.

Who was the architect of the idea of Lithuania's access to the sea? According to the testimony of Petras Klimas, although the memorandum of 10 June 1916 was signed by a dozen Lithuanian public figures, it was written by Antanas Smetona. Smetona wrote about Lithuania's access to the sea and the 'regaining' of Klaipėda as early as 1914. This has prompted a search for the answer as to what determined his attitude. The article provides a consideration of several hypothetical alternatives, rather than one undeniable answer to the question. It is most likely that Smetona was influenced by the experiences and impressions of his youth: a year spent studying at Palanga school (1892–1893), and his acquaintance with the Lithuanian journal *Auszra*, which published articles about Latvian seafaring. These facts can be substantiated by information from Smetona's life. One thing is clear: even before the First World War, he was sure about the need for access to the sea and the possession of a port. This is evidenced by both his geography textbook (an adapted translation, published in 1915), and writings he published in 1914 soon after the outbreak of the war.

However, during the First World War, the most advanced concept of Lithuania's access to the sea was developed not by Antanas Smetona, but by Jonas Šliūpas, one of the pioneers of the national movement, who visited colonies of evacuated Lithuanians in Russia several times during the war, but spent most of the time in the USA and Sweden. Not only

was he one of the few Lithuanian politicians to pay attention to maritime issues; he was the first public figure to write explicitly about the need for Lithuania to become a maritime state. In 1917 and 1918, he popularised the vision of a joint maritime state consisting of Lithuania and Latvia, the independence of which was to be guaranteed by the use of the opportunities provided by the sea. In his vision, the state should possess the ports of Riga, Ventspils, Liepāja, Klaipėda and Königsberg. The idea was motivated not only by geographical and economic, but also by geo-political arguments. Although these ideas are already known from previous research, the article makes an attempt to work out what factors influenced their emergence. It is clear that they include Šliūpas' acquaintance with Krišjānis Valdemārs, a Latvian public figure and promoter of maritime culture, the free-thinking point of view of Šliūpas, and the fact that he was familiar with contemporary geo-political and historical writings by Alfred Thayer Mahan, Friedrich Ratzel, Dietrich Schäfer and Arnold J. Toynbee. Although Šliūpas' ideas did not catch on in Latvian or Lithuanian society, and were hardly supported by any Lithuanian or Latvian political party, they are important as the first attempts to present the idea of Lithuania as a maritime state.